

JAKÁ KRITÉRIA BY MĚLA SPLŇOVAT MORFOLOGICKÁ ANALÝZA?

tj. rozdělení slov na morfémy (kořeny/kmeny, afixy)

učitelkami

- kolik morfémů slovo obsahuje?
- kde jsou hranice morfémů?

1) Synchronní × diachronní kritéria

- Synchronní analýza by se měla řídit pouze synchronními kritérii.

týden = tý- + -den?

motyka = mot- + -yka?

mšice = mš- + -ice?

- Morfologická struktura by měla být psychologicky reálná.
- Morfologická struktura by měla být transparentní.

polský (< Pol-ák) český (< Čech) lucemburský (< Lucemburk)

maďarský (< Maďar) saský (< Sas)

vlašský (< Vlach) ruský (< Rus)

2) Významové prvky × formální prvky

- Slova jakožto významové jednotky jsou beze zbytku analyzovatelná na menší významové prvky (morfémy).

Problém 1: **Formémy** (angl. *formemes, formatives*)

<i>re-</i>	<i>-fer</i>	<i>t-</i>	<i>-am</i>
<i>de-</i>	<i>-mit</i>	<i>k-</i>	<i>-udy</i>
<i>pre-</i>	<i>-sume</i>	<i>jin-</i>	
<i>in-</i>			
	<i>refer, defer, prefer, infer</i>		<i>tam, kam, jinam</i>
	<i>remit, demit, premit</i>		<i>tudy, kudy, jinam</i>
	<i>resume, presume, insume</i>		

- obsahují slova *pes, les, pak, lak* formémy *p-, l-* a *-es, -ak*?

Problém 2: **Fonestémy** (angl. *phonaesthemes*)

<i>gl-</i> „vizuální vjem“	<i>glow, glance, glare, gleam, glim, glimmer, glimpse, glint, glisten, glister, glitter, gloaming, glower, gloom, gloss</i>
<i>sl-</i> „padavý nebo klouzavý pohyb“	<i>slide, slither, slip, slouch, slump</i>
<i>tw-</i> „kroucení“	<i>twist, twirl, tweak, twill, tweed, tweezer, twiddle, twine, twinge</i>
<i>-irl, -url</i> „zaokrouhlení“	<i>twirl, curl, furl, burl, knurl, whirl, hurl, swirl, purl</i>

Fonestémy v češtině

čeština: *chr-*: *chrápat*, *chrnět*, *chrochtat*, *chroupat*, *chrastit*

kň₋₁ (onom.):

kňafat „žvanit“

kňachtat „hloupě mluvit“

kňápat „kňourat“

kňaurat „nelibě mňoukat“

kňourat

kňučet

kň₋₂ (expr.):

kňafat „sekat“

kňapit „viset v přehybu“

kníbat se „pomalu dělat“

knidrat „mačkat (šaty)“

kníkat „zblízka hledět“

kňoubat „pomalu dělat“

(sr. *d'oubat se*)

kňudlat se „dloubat se v

něčem“ (sr. *šudlat* „piplat se“)

-ap:

lapat

čapat

gapat

japat

tlapat

chňapat

chrapat

vše „chytat, lapat“

šm- (expr.):

šmachtat

šmancat

šmrkat

šmajdat

šmaťhat

šmatlat

šmátrat

šmichtat

šmejdit

šmarovat (< něm.?)

vše „šourat se, nemotorně jít“

3) Opakovatelnost × izolovanost

- Potenciální morfologický komponent slova by se měl vyskytovat alespoň v jednom dalším slově nebo sám o sobě slovo tvořit.

uč-itel × řed-itel, stav-itel atd.

uč-eň, uč-iliště, uč-ebna atd.

Problém 3: **Výrazy typu *cranberry***

cranberry „brusinka“ = *cran-* „?“ + *-berry* „bobule, plod“

srov. *strawberry* = *straw* + *berry*

blueberry = *blue* + *berry*

boysenberry = *boysen* + *berry*

levhart = *lev-* „lev“ + *-hart* „?“

malina = *mal-* „?“ + *-ina* (sufix) (srov. *ostružina*, *jeřabina*)

týden = *tý-* „?“ + *-den* „den“

kočkodan = *kočko-* „kočka“ + *-dan* „?“

kočkolit = *kočko-* „kočka“ + *-lit* „?“

➔ tzn. ***cranberry* morfémy / reziduální morfémy**

- tyto výrazy lze vysvětlit diachronně (etymologicky) – stačí to?

4) Kompozicionalita významu

- Je-li slovo X analyzovatelné na morfémy A a B, význam slova X by měl být odvoditelný od souboru významů morfémů A a B.

učitelka = *uč-* „učit“ + *-itel-* „konatel děje“ + *-ka* „označení ženského pohlaví“

×

tulipán = *tuli-* (srov. *tulit se*) + *-pán* „pán“?

polovina „1/2“ = *polo-* „půl“ + *-vina* „provinění“?

datel = *da-* „?“ + *-tel* „konatel děje“?

Problém 4: Výrazy typu *blackbird*

blackbird „kos“ = *black-* „černý“ + *-bird* „pták“?

velryba = *vel-* „velký“ + *-ryba* „ryba“?

stará panna = *stará* „starý“ + *panna* „dívka“?

5) Sémantický predikát

- Je-li slovo X odvozeno od slova Y, pak by slovo X mělo obsahovat nějaký významový rys navíc („sémantický predikát“).

učitelka = *uč-* „učit“ + *-itel-* „konatel děje“ + *-ka* „označení ženského pohlaví“

Problém 5:

zout „svléct boty“ × *vyzout* „svléct boty“

srov. *nazout* „navléct boty“ (*obout* „navléct boty“)

MORFOLOGIE × SLOVOTVORBA

Morfologický proces

- Morfologický a syntaktický proces = manipulace s jazykovými prvky, kterým se vyjadřuje nový význam
- Morfologický proces = nový význam se aplikuje na význam kmene určitého slovního tvaru

morfologický proces: *pěkný → pěknější → nejpěknější*

syntaktický proces: *pěkný → méně pěkný → nejméně pěkný*

Druhy významu:

- A) Ne-gramatický, tj. lexikální → kompozice
- B) Gramatický, a to dvojího druhu:
 - a) derivační → derivace
 - b) flektivní → flexe

Kompozice + derivace = slovo tvorba

DERIVACE × FLEXE

1) Při flexi se nemění slovní druh, při derivaci se změnit může.

Karlův most × most Karla

2) Derivace je volitelná, zatímco flexe povinná, tj. slovo musí obsahovat flektivní afixy, ale ne nutně derivační afixy

pes = pes-0 (srov. ps-a)

muž-0 (srov. muž-e)

ale

- 3) Flexe umožňuje uspořádání slovních tvarů do paradigmat (např. číslo, rod), která jsou společná pro větší množství slov

<i>žen-a</i>	<i>fen-a</i>	<i>staun-a</i>
<i>žen-y</i>	<i>fen-y</i>	<i>staun-y</i>
<i>žen-ě</i>	<i>fen-ě</i>	<i>staun-ě</i>
<i>žen-u</i>	<i>fen-u</i>	<i>staun-u</i>
<i>žen-o</i>	<i>fen-o</i>	<i>staun-o</i>
<i>žen-ě</i>	<i>fen-ě</i>	<i>staun-ě</i>
<i>žen-ou</i>	<i>fen-ou</i>	<i>staun-ou</i>

- 4) Oproti derivaci je flexe obecnější (vztahuje se na všechna relevantní slova) a produktivnější (lze vytvořit slovní tvary pro zcela nová slova)

<i>žena</i>	<i>fena</i>
<i>ženatý</i>	<i>*fenatý</i>
<i>ženit se</i>	<i>*fenit se</i>
<i>ženský</i>	<i>*fenský</i>

- 5) Flexe je sémanticky transparentnější, zatímco derivační tvary mohou mít specifický význam
váha → *vážný*
×
váhy, tj. *váh-y* („váha“ + genitiv pl.)
- 6) Ve slově může být jen jeden flektivní prostředek (jeden afix), ale více derivačních prostředků (afixů), tj. derivace je rekurzivní
učit → *učitel* → *učitelka* → ?*učitelkovat* → ?*učitelkování*
- 7) Flexe je ta část morfologie, která je relevantní pro syntax, tzn. že některé flektivní tvary mohou být podmíněny syntaktickým prostředím, např. ve shodě (v čísle nebo pádě)
malý dům → *bez malého domu*